

Н.Т. Корчак-Новицкого, 1904. – 772 с.; Акты, относящиеся к истории Львовскаго ставропигиального братства (продолжение) // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. I. – Т. 12. – К.: Тип. унив. св. Владимира Акц. о-ва... Н.Т. Корчак-Новицкого, 1904.; Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. I. – Т. 1. – К.: Тип. унив. св. Владимира Акц. о-ва... Н.Т. Корчак-Новицкого, 1859. – 554 с.; Акты о церковно-религиозныхъ отношеніяхъ въ Юго-Западной Руси (1322-1648) // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. I. – Т. 6. – К.: Тип. унив. св. Владимира Акц. о-ва... Н.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – 938 с.; ³⁵Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.Б. Бажана, 2000. – С. 419; ³⁶Костючук Л. Цельность и фразеологизация словосочетаний // Активные процессы в области русской фразеологии: Межвуз. сб. науч. тр. – Иваново: ИвГУ, 1984. – С. 57-68; ³⁷Там само. – С. 58; ³⁸Там само. – С. 59; ³⁹Там само. – С. 59; ⁴⁰Там само. – С. 67; ⁴¹Кочерган М.П. Знач. праця. – С. 333; ⁴²Там само. – С. 334; ⁴³Там само. – С. 335; ⁴⁴Там само. – С. 336; ⁴⁵Історія української мови: Лексика і фразеологія / В.М. Русанівський, В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 10.

Н.В. Гаврилюк, викл. (м. Рівне)

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НАЗВИ ОСІБ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ КИЇВСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ

У статті розглядаються оказіональні назви осіб, типові для поетичного мовлення українських неокласиків. Індивідуально-авторські назви осіб проаналізовані в семантично-функціональному аспекті.

The article is devoted to the occasional names of persons, which are represented in the poetical works of the Ukrainian neoclassics. The main groups of this connection are distinguished. The individual-author's names of persons are analysed as an integral part formation of a word neoclassics in semantic-functional aspect.

На сучасному етапі розвитку української лінгвостилістики активно досліджується мовотворчість письменників, зокрема, індивідуально-авторські мовновиражальні засоби, особливості їх творення та функціонування. Всебічне вивчення індивідуального словотвору, одиниці якого відображають специфіку авторського світосприйняття, дозволяє визначити основні шляхи поповнення поетичного лексикону, способи okazіональної номінації, виявити особливості стилю окремого письменника або представників певного літературного угруповання.

Грунтовне вивчення творчої спадщини українських неокласиків розпочалося наприкінці ХХ століття. М.В. Кудряшова дослідила характерні ознаки поетичного словника неокласиків. Л. В. Кравець проаналізувала метафору в поетичній мові М. Зерова. Окремі аспекти словотворчості неокласиків також були об'єктом наукових досліджень (Г.М. Вокальчук, Л.В. Зіневич, А.А. Калетнік). У пропонованій статті розглядаються okazіональні назви осіб (НО) у семантико-функціональному аспекті. Завданнями статті є аналіз причин появи лексичних новотворів, дослідження специфіки функціонування okazіональних НО в поетичному контексті.

У поезії неокласиків однією з центральних є тема формування особистості, її існування в суспільстві, гармонії людської душі й навколишнього світу. Прагненням якнайточніше передати особливості внутрішнього світу особистості, виразити своє ставлення до неї зумовлена поява індивідуально-авторських назв осіб.

У творчій спадщині Миколи Зерова, Максима Рильського, Юрія Клена, Павла Филиповича, Михайла Драй-Хмари okazіональні НО посідають одне з чільних місць. Найчисленнішими є групи НО: 1) виконавців постійних, професійних дій: *перекладчик*, *пійтка*, *лікувальник*, *гімнограф* (М. Зеров), *звіздознавець* (М. Драй-Хмара), *вістяр* (П. Филипович); 2) виконавців випадкових, непрофесійних дій: *горолаз*, *хмарожер/и/* (Ю. Клен), *коноборець*, *віщувальник*, *звістовник*, *звістовниця*, *небодержець*, *покривдник*, *постувальник*, *привітальник* (М. Зеров). Значною щодо кількості є також група новотворів, що позначають осіб за характерологічними особливостями: *чужоложиця* (М. Зеров), *шляхетник*, *блукарка*, *лайко*, *зграйник* (Ю. Клен), *нерозсудник* (П. Филипович).

Меншою репрезентативністю відзначаються групи: 1) НО за світоглядом, переконаннями: *яковіт* (М. Зеров), *деструктор* (М. Рильський); 2) НО – носіїв ситуативних станів: *спочиванець* (М. Зеров); 3) НО за статево-віковими ознаками: *юниця* (М. Драй-Хмара).

Творення оказіональних НО зумовлювалося різними причинами.

Значна частина індивідуально-авторських новотворів є синонімами до загальноживаних слів. Інновації відрізняються від узуальних лексем значенневими відтінками, які допомагають найбільш точно передати авторський задум. Синонімами (здебільшого контекстуальними) до узуальних слів є новотвори: *горолаз* "особа, сходження в гори для якої є не професійною діяльністю, а випадковою" (Ю. Клен) – альпініст; *чужоложниця* "особа, яка вчинила перелюб" (М. Зеров) – зрадниця; *богобор* "особа, яка бореться проти богів, релігійної культури" (Ю. Клен) – атеїст, безбожник.

Авторський новотвір *звіздознавець* (М. Драй-Хмара) є синонімом до сучасного слова *астроном*. Інновація має значення "особа, яка викладає астрономію у навчальному закладі". У структурі індивідуально-авторського композита міститься коренева морфема архаїчного слова *звізда*. На замінування поета архаїзмами та призабутими словами звертає увагу також О. Ашер у статті "Поетична мова М. Драй-Хмари"¹. Однак поет не тільки використовував застарілу лексику, а й продукував на її основі нові слова.

З метою створення виразної, яскравої характеристики образів, предметів, явищ у художній літературі вживаються антоніми. У творчості неокласиків зустрічаються контекстуальні антонімічні пари, одним з компонентів яких є оказіональне слово, а другим – узуальне: *курінник* – кармазанник (П. Филипович), *підлюдок* – надлюдина (Ю. Клен).

Оказіоналізм *підлюдок* (*підлюдки*) позначає особу "нижчого сорту", "нижчої раси". Інновація є контекстуальним антонімом до узуального слова *надлюдина* – "особа вищої раси" – поняття, яке було закладене в основи ідеології фашистської Німеччини. Новотвір виконує номінативну функцію, оскільки виражає поняття, яке не знайшло відповідного позначення в лексичній системі мови. У семантиці іменника *підлюдок* наявна негативна конотація. Однак у

контексті новотвір викликає негативне ставлення не до позначуваних осіб, а до тих, хто послуговується поняттями, вираженими словами *підлюдок* і *надлюдина*: “Брехню про *підлюдеків* і *надлюдей*/ *щепивши кожному, як вісту, не склали ви на “торжищі ідей”/ перед Європою свій іспит*” (“Попіл імперій”). У свою чергу, контекстуальним синонімом до слова *надлюдина* є інша інновація Ю. Клена – *півбог-владар*: “*Надлюди ви, півбоги-владарі, що вимріяв їх смілий Заратустра...*” (“Попіл імперій”).

У функції контекстуального антоніма виступає й новотвір П. Филиповича *курінник*, який протиставляється слову *кармазанник* (фонетичній модифікації застарілої лексеми *кармазинник*, що має значення “той, хто носив одяг з кармазину; багач”²). Оказіональне слово вжито для позначення бідної людини, що належить до непривілейованого класу. В основі творення інновації лежить одне зі значень мотивуючого слова *курінь* – “вбоге житло”³. Таким чином, контекстуальні антоніми *кармазанник* і *курінник* протиставляються за ознакою “багатий” – “бідний”. Вживання антонімів у поетичному тексті допомагає створити контрастну характеристику осіб: “*Немов з кармазанником тишим, Не нахиливши голови, Під небом теплим і затишим/ Зійшовсь курінник низовий*” (“Тарас Шевченко”).

Часто, створюючи оказіональне слово, автор намагався виявити власне ставлення до позначуваної особи. Так, наприклад, для номінації особи, котра є членом зграї – “групи людей, яка займається ганебною діяльністю”⁴, Юрій Клен уживає оказіоналізм *зграйник*. Створена інновація є контекстуальним синонімом емоційно-забарвленого слова *звір* у значенні “дуже люта, жорстока людина”⁵. Використання новотвору зумовлене прагненням до увиразнення негативної оцінки позначуваної особи. Звертає на себе увагу звучання контексту. За допомогою алітерації – повторення приголосних *з, р, б* – посилюється інтонаційна виразність фрагмента і, як наслідок, – його емоційний вплив на читача: “*Якому зграйнику ти гру програв?/ Якому звіру ти святиню звірів?/ І хто без брані в бран тебе забрав?*” (“Прокляті роки”).

Негативна конотація міститься також у семантиці новотворів: *хмарожер/и/* (образно позначаються міфічні істоти – демони), *карл* (у контексті допомагає підкреслити жорстокість, підлість, нищість позначуваної особи).

Чимала кількість оказіональних НО з'явилася внаслідок заміни синтаксичних конструкцій однослівними номінаціями, що

служить економії мовних ресурсів. З цієї причини виникли такі, наприклад, новотвори: *шляхетник* (Ю. Клен) – "шляхетна людина", *нерозсудник* (П. Филипович) – "нерозсудлива людина". У творчості М. Зерова зустрічаються інновації, які вживаються для характеристики персонажів античної міфології: *громовладець* Зевс, *моревладця* Нептун, *небодержець* Атлант. Такі оказіональні слова також є однослівними заміниками описових конструкцій.

Неокласики активно займалися перекладацькою діяльністю, внаслідок чого з'являлися новотвори, які виконували функцію якнайточніших відповідників слів із мови-першоджерела.

Наприклад, оказіональне слово *постувальник* "той, хто строго дотримується посту" М. Зеров уживає замість російської лексеми *постник* у перекладі драми О. Пушкіна "Борис Годунов": "*Та що воно за постувальник? / Сам же до нас у товариші набився, не знати хто, не знати звідки...*"; пор. у рос.: "*Да что он за постник? Сам же к нам навязался в товарищи, неведомо кто, неведомо откуда...*".

Із перекладацькою діяльністю пов'язане також виникнення оказіонального слова *спорудник*, яке М. Зеров створює для позначення й характеристики Бога. Інновація вступає в синонімічні відношення із загальноновживаним словом *творець* та стилістично забарвленим, що має книжний відтінок – *сотворитель*⁶. Новотвір *спорудник* уживається в перекладі вірша Г. Сковороди для стилізованого відтворення поетичної мови українського мислителя: "*Так і спорудник всесвітній, створивши Адама найперше, / Єву потому створив, меншу в любові його*" ("На день народження Василя Томари", перекл. з Г. Сковороди).

Відомо, що неокласики прагнули до версифікаційної витонченості поезій, через що у їхньому лексиконі з'являються словотвірні варіанти загальноновживаних слів. Так, з метою збереження ритміки строфи вживаються оказіоналізми: *жрекиня*, *віщувальник* (М. Зеров) замість *жриця*, *віщун*. Виникнення індивідуально-авторських словотвірних інновацій *юниця* (М. Драй-Хмара) замість *юнка*, *яковіт* (М. Зеров) замість *якобінець* зумовлене пошуком необхідних рим, напр.:

*Вночі у грішної юниці
мигтів крізь них з вікна світлиці
лампади возник нетривкий.*
("Демон", перекл. з М. Лермонтова)

Наведені приклади ілюструють словотворчі потенції української мови. І хоча okazіональні одиниці такого типу здебільшого не відзначаються потужною експресивністю, їх творення загалом веде до поповнення поетичного лексикону. І.І. Фекета зазначає з цього приводу, що наявність словотворчих варіантів становить собою резерв, за рахунок якого збагачуються функціональні стилі мови⁷.

Як зазначають дослідники, неокласики намагалися поєднувати досконалість форми з багатством змісту, різьбярську точність форми віршів зі змістовою вираженістю кожного слова, кожного образу, кожної думки⁸. Тому в їхньому доробку зустрічаються новотвори, виникнення яких зумовлене як вимогами віршування, так і стилістичними настановами. Приміром, замість загальноживаного слова *перекладач* М. Зеров для вираження іронічного ставлення до позначуваного об'єкта вживає інновацію *перекладчик*: "*І йдуть туди: новий поет, / І вчені любомудрі жени, / І перекладчик навіжений, / І перетончений естет*" ("Сонетоїди"). На відміну від узувальної стилістично нейтральної лексеми, новотвір є експресивно забарвленим.

Як бачимо, творення okazіональних НО зумовлювалося різними причинами: пошуком синонімів, які могли б найбільш точно передати ті чи інші ознаки позначуваних осіб, прагненням увиразнити характерологічні ознаки осіб, бажанням виявити власне ставлення до позначуваних осіб, економією мовних ресурсів, версифікаційними потребами.

Серед новотворів київських неокласиків індивідуально-авторські назви осіб формують одну з найвагоміших груп предметних назв, комплексне вивчення яких дозволить поглибити теоретичні аспекти дослідження okazіональної номінації в поетичному лексиконі ХХ століття.

¹Ашер О. Поетична мова Михайла Драй-Хмари / О. Ашер // Слово і час. – 1991. – № 9. – С. 46; ²СУМ, т. IV. – С. 108; ³Там само. – С. 409; ⁴Там само. – С. 523; ⁵Там само. – С. 484; ⁶Там само. – С. 471; ⁷Фекета І.І. Женские личные названия в украинском языке: (образование и употребление) : автореф. дис. ...канд. филол. наук / И.И. Фекета. – К., 1969. – С. 16; ⁸ Неврлий М. Українська радянська поезія 20-х років: Мікропортрети в художніх стилях і напрямках / М. Неврлий. – К. : Вища школа, 1991. – С. 134-135.